

Katedra Kartografii i Geomatyki
Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Aleja Kraśnicka 2D, 20-718 Lublin
beata.konopska@mail.umcs.pl

Recenzja pracy doktorskiej Pani mgr Moniki Cepil
pt. *Morfogeneza i przemiany rozplanowania wsi józefińskich*
na obszarze dawnej Galicji

1. Podstawa wykonania recenzji

Pismo dr. hab. Bogdana Włodarczyka, prof. UŁ, przewodniczącego Komisji Uniwersytetu Łódzkiego do spraw stopni naukowych w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna z dnia 29 października 2021 roku.

2. Problematyka rozprawy

Rozprawa doktorska Pani mgr Moniki Cepil pt. *Morfogeneza i przemiany rozplanowania wsi józefińskich na obszarze dawnej Galicji* została napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Marka Sobczyńskiego i przy udziale dr. Tomasza Figlusa jako promotora pomocniczego.

Problematyka rozprawy wpisuje się w zakres badań geografii historycznej, dokładniej w obszar badań osadniczych zawężony do układów przestrzennych wsi. Przedmiotem badań były wsie józefińskie powstałe pod koniec XVIII wieku na obszarze dawnej Galicji, wchodzącej w skład obszaru dawnych ziem polskich. Dolną cezurę czasową wyznaczył zatem rok 1781, tj. moment wydania pierwszego patentu dotyczącego osadnictwa wiejskiego w Galicji, pośrednią – istotną z punktu widzenia problematyki dysertacji – wyznaczyła połowa lat 40. XX wieku, tj. moment likwidacji wsi józefińskich, a górną czasy współczesne, z uwagi na odniesienie się Doktorantki do stanu zachowania obiektów przestrzennych pozostałych po przedmiocie badań i zmian, jakim ulegał on od czasu zakończenia drugiej wojny światowej.

Szczegółowemu badaniu Doktorantka poddała 129 jednostek osadniczych (dawnych wsi józefińskich) położonych w obszarze dwóch obecnych województw polskich (małopolskie, podkarpackie) oraz dwóch obecnych obwodów ukraińskich (Iwowski, iwanofrankiowski). W odniesieniu do wybranych jednostek Doktorantka przeprowadziła pogłębioną analizę historycznogeograficzną układów przestrzennych, opartą na źródłach kartograficznych i dokumentacyjno-tekstowych zarówno archiwalnych jak i współczesnych oraz na badaniach terenowych przeprowadzonych w kraju i zagranicą.

Zadanie badawcze, jakie Doktorantka podjęła – przeanalizowanie morfogenezy i przemian rozplanowania wsi józefińskich w obszarze dawnej Galicji – zrealizowała poprzez wieloaspektowe badania genezy i rozwoju wybranych jednostek osadniczych oraz inicjalnych form rozplanowania siedlisk i rozłogów, a także poprzez badanie zagospodarowania przestrzennego i zmian morfologicznych wybranych wsi. Realizacja tych szczegółowych celów doprowadziła Doktorantkę do pozytywnej weryfikacji dwóch uzupełniających się hipotez badawczych, które sformułowała w „Zagadnieniach wstępnych”. Pierwszej, która zakładała, że kolonizacja józefińska przyczyniła się do powstania w Galicji nowych układów przestrzennych wsi oraz drugiej zakładającej, że – ujmując w skrócie – powstałe wówczas układy przestrzenne są w różnym stopniu czytelne we współczesnym krajobrazie, pomimo znacznej długotrwałej transformacji morfologicznej zdeterminowanej uwarunkowaniami polityczno-gospodarczymi.

W rozprawie Doktorantka dokładnie opisała zastosowane metody i kolejne etapy postępowania badawczego. Należy dodać, że Doktorantka wykonała potężną kwerendę źródłową i obszerne badania terenowe w Polsce i Ukrainie, dając tym solidny fundament dalszemu postępowaniu badawczemu. Realizację postawionego przed sobą celu Doktorantka rozpoczęła od poznania genezy osadnictwa józefińskiego i kierunków jego rozwoju pod wpływem uwarunkowań geograficzno-politycznych, czynników przyrodniczych, prawno-własnościowych, społeczno-kulturowych i gospodarczych. Następnie zidentyfikowała inicjalne formy rozplanowania siedlisk wiejskich. Tu zaproponowała typologię układów przestrzennych wsi józefińskich, inspirując się nomenklaturą stosowaną w literaturze do określenia form morfologicznych wsi. Zgodnie z zaproponowaną typologią Doktorantka wskazała dominujące formy wsi w badanym obszarze. Następnie przeszła do analizy form rozłogów wiejskich, wykorzystując klasyfikację funkcjonującą w literaturze przedmiotu oraz form zespołów pól, przy analizie których zaproponowała autorskie uporządkowanie. Jako formy dominujące w badanym obszarze wskazała zespoły złożone ze struktur jednorodnych morfologicznie

z dominacją działek długowąskopasmowych. Ostatnim przedmiotem analiz były działki, w szczególności ich kształt oraz położenie względem siebie i zagrody.

Według ustaleń Doktorantki w badanym obszarze przeważały działki pasmowe z położeniem równoległym do siedliska. Ponadto Doktorantka ustaliła, że analizowane wsie miały układ komunikacyjny o charakterze otwartym lub zamkniętym, a dominującą formą siedlisk były układy ulicowe. Dowiodła, że w całej Galicji występują wsie o strukturze jednoosiowej, dodatkowo w Galicji Wschodniej znalazła wsie rozplanowane w układzie wieloosiowym.

Doktorantka przyjrzała się szczegółowo także problemom związanym z zagospodarowaniem przestrzennym badanych wsi józefińskich. W tej części rozprawy Doktorantka skupiła uwagę na takich obiektach, jak kościoły, cmentarze, szkoły, karczmy, studnie, suszarnie i piekarnie. W przypadku tych obiektów zgromadzone źródła kartograficzne i dokumentacyjno-tekstowe oraz przyjęta metodyka pracy pozwoliły Doktorantce odtworzyć i wskazać (jednoznacznie) położenie kościołów, cmentarzy i szkół. Pozostałych elementów nie udało się odtworzyć.

Osobne dwa rozdziały pracy Doktorantka poświęciła na prześledzenie i opisanie zmian, jakie miały miejsce w badanych jednostkach osadniczych, najpierw w okresie od połowy XIX wieku do 1945 roku, czyli do momentu ich planowej likwidacji, a następnie od zakończenia drugiej wojny światowej do końca XX w., z przesunięciem ostatecznej cezurę praktycznie do momentu zakończenia rozprawy, tj. 2021 roku, z uwagi na prowadzone kwerendy archiwalne oraz prace terenowe i zbieraną dokumentację fotograficzną. W tej części rozprawy Doktorantka przyjrzała się przemianom, jakie zaszły w pierwotnym układzie przestrzennym obszarów tworzących w przeszłości wsie józefińskie. Nadzwyczaj interesujące było prześledzenie procesów transformacji morfologicznej dawnych wsi józefińskich po drugiej wojnie światowej, które z uwagi na zmiany granic państwowych przebiegały w odmiennych warunkach politycznych i kulturowych, a także odbywały się pod wpływem zmian, jakie zachodziły w ich najbliższym otoczeniu m.in. pod wpływem czynników powstałych w wyniku procesów urbanizacyjnych.

W rozdziale poprzedzającym „Wnioski końcowe” Doktorantka skupiła się na przedstawieniu wspomnianej typologii morfogenetycznej i na rozkładzie przestrzennym typów rozplanowania wsi józefińskich w dawnej Galicji. Korzystając głównie ze źródeł kartograficznych zaproponowała, rzetelnie uzasadniając swój pogląd, typologię siedlisk wsi józefińskich w Galicji. Formy siedlisk podzieliła na dwie grupy: układy jednoosiowe

i wieloosiowe. W pierwszej grupie wyróżniała układy ulicowe jednostronnie i dwustronnie zabudowane oraz ulicowo-placowe, natomiast w drugiej – układy ulicowe podwójne, krzyżowe, szachownicowe i koncentryczno-promieniste. Druga z zaproponowanych w rozprawie typologii – w opinii Doktorantki – jest bardziej problematyczna z uwagi na niedostatek źródeł kartograficznych. Zaproponowana typologia morfologiczna rozłogów wiejskich w obrębie wsi józefińskich opracowana została na zasadzie studiów przypadków, ale tylko dla tych wsi, dla których zostały odnalezione źródła kartograficzne.

Rozprawę kończą wnioski, sformułowane w sposób zwięzły i rzeczowy. Całość jest dobrze udokumentowana kopiami źródeł, fotografiami i mapami. Istotnym uzupełnieniem tekstu są trzy załączniki w formie obszernych tabel, bardzo ważnych z merytorycznego punktu widzenia.

3. Ogólna ocena pracy

Rozprawa pt. *Morfogeneza i przemiany rozplanowania wsi józefińskich na obszarze dawnej Galicji* liczy 336 stron, w tym zamieszczonych zostało 109 map, 192 fotografie, 18 rycin, schematów, wykresów i tabel oraz 3 załączniki. Praca składa się z 7 rozdziałów poprzedzonych nienumerowanym „Wstępem” oraz „Bibliografii”, obszernej części załącznikowej i „Albumu zdjęć z lustracji terenowej wsi józefińskich”.

Układ pracy jest czytelny i logiczny. Oceniana rozprawa prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną oraz potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez Doktorantkę. Pracę można podzielić na dwie zasadnicze części. Pierwsza część związana jest z powstaniem wsi józefińskich i tworzy ona mocne podstawy teoretyczne do części drugiej, w której Autorka skupia się na śledzeniu zmian, jakie zachodziły w pierwotnej organizacji badanej przestrzeni pod wpływem różnych czynników przyrodniczych i antropologicznych. Na docenienie zasługuje bardzo interesujące wielowątkowe studium okresu największych zmian, które rozpoczęły się po drugiej wojnie światowej. W tej części Doktorantka szczegółowo przyjrzała się przemianom, jakie zaszły w pierwotnym układzie przestrzennym obszarów tworzących w przeszłości wsie józefińskie pod wpływem odmiennych warunków politycznych i kulturowych oraz pod wpływem zmian, jakie miały miejsce w ich najbliższym otoczeniu. To niezwykle interesujące studium i materiał źródłowy zgromadzony w tej części rozprawy – w mojej ocenie – otwiera dalsze obszary badawcze, zachęca wręcz do badań komparatystycznych i przyjrzenia się w podobny sposób innym regionom, które wykazują

podobne cechy i podobnie jak Galicja w sposób sztuczny znalazły się w różnych systemach politycznych, społecznych, gospodarczych, kulturowych itp.

Przedmiotem rozprawy jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, który Doktorantka sformułowała w części wstępnej w formie dwóch uzupełniających się hipotez badawczych i które pozytywnie zweryfikowała pod wpływem osiągniętych wyników. Autorka jednoznacznie udowodniła, że podczas procesu kolonizacji józefińskiej powstały nowe, niestosowane wcześniej na badanym obszarze układy siedlisk wiejskich (pod względem kształtu osiedla wzorowane na kolonizacji Banatu) oraz że rozplanowanie dawnych wsi józefińskich jest w różnym stopniu czytelne we współczesnym krajobrazie, pomimo długotrwałej transformacji morfologicznej, zdeterminowanej uwarunkowaniami polityczno-gospodarczymi.

Jako trwały wkład Doktorantki w poszerzanie i porządkowanie wiedzy postrzegam także opracowanie wspomnianych wyżej typologii: pierwsza to typologia układów przestrzennych wsi józefińskich, druga to typologia morfologiczna rozłogów wiejskich w obrębie wsi józefińskich. Opracowanie tego podziału było możliwe dzięki dużej ilości zgromadzonego materiału i poprawne wyciąganym wnioskom na poszczególnych etapach badania.

Dużym atutem pracy są także treści zawarte w załącznikach, zwłaszcza w obszernym załączniku nr 2, przedstawiającym wykaz i strukturę wsi józefińskich od końca XVIII wieku do końca 1921 roku oraz w równie rozbudowanym załączniku nr 3, w którym Doktorantka zestawiała przemiany rozplanowania siedlisk wsi józefińskich od połowy XIX wieku do czasów współczesnych. W załącznikach tych Autorka zebrała i uporządkowała szczegółowe wyniki w odniesieniu do każdej badanej jednostki osadniczej.

W podsumowaniu warto raz jeszcze podkreślić, że mocną stroną rozprawy są odnalezione i dobrze wykorzystane źródła kartograficzne i dokumentacyjno-tekstowe, do których Doktorantka dotarła i które włączyła do procedury badawczej. Opiniowana rozprawa została oparta nie tylko na solidnie wykonanej kwerendzie archiwalnej i bibliotecznej, ale również na rzetelnie przeprowadzonej lustracji terenowej w Polsce i Ukrainie. Jest dodatkowy atut pracy, dający możliwość upowszechnienia wyników przeprowadzonych badań w czasopiśmie ukraińskich z zakresu geografii historycznej, czy nawet podjęcia dalszych wspólnych badań międzynarodowych.

W świetle powyższego ogólna ocena pracy jest bardzo dobra.

4. Uwagi szczegółowe do rozprawy

Odnosząc się do struktury rozprawy, moje największe wątpliwości budzi dołączony do pracy jednostronicowy (jednoakapitowy) i niewłączony do spisu treści „Wstęp”, w którym Doktorantka podjęła próbę zdefiniowania geografii historycznej jako subdyscypliny. Uczyniła to jednak bardzo pobieżnie, nie zagłębiając się w istotę i współczesne problemy geografii historycznej, wynikające głównie ze zmian, jakie zaszły na początku XXI wieku w badaniach przestrzenno-diachronicznych pod wpływem *spatial turn* i *digital turn*. W mojej ocenie nie ma podstaw, żeby ten jednostronicowy akapit, nie wnoszący istotnych i aktualnych treści, wyróżnić osobnym miejscem w strukturze rozprawy, zwłaszcza, że na następnej stronie Doktorantka umieściła rozdział zatytułowany „Zagadnienia wstępne”, który zawiera klasyczną treść, jaką zwyczajowo zamieszcza się we wstępach do prac naukowych.

Odnosząc się do źródeł kartograficznych archiwalnych i współczesnych jeszcze raz pragnę podkreślić kompetentne wykorzystanie zgromadzonej dokumentacji. Niemniej proponuję większą powściągliwość w ocenie braku map w dokumentacji tekstowej. Jednoznaczne stwierdzenie o niezachowaniu mapy, bywa w przypadku zasobów archiwalnych (a często także bibliotecznych) nieprawdziwe z uwagi na sposób przechowywania tego rodzaju materiałów w tych jednostkach. Mapy bardzo często są odłączane od pierwotnej dokumentacji i przenoszone do osobnego zespołu archiwalnego lub przechowywane są z aktami jednostek, które jako ostatnie je wykorzystywały. W związku z tym bardziej zasadne byłoby określenie „nieodnalezionych” niż „niezachowanych” map. Podobnie nie mogę zgodzić się z argumentem, z powodu którego Doktorantka jednoznacznie odrzuciła tzw. mapę Miega „gdyż kartowanie z nią związane zostało przeprowadzone jeszcze przed powstaniem osad józefińskich” (s. 201). To prawda, ale wystarczy przejrzeć dokumentację opracowaną i wydaną w ramach „Projektu edycja mapy topograficznej Galicji (1779–1783) z Archiwum Wojennego w Wiedniu”, żeby się zorientować, że elementy osadnictwa józefińskiego na tej mapie można także znaleźć.

Odnosząc się do źródeł współczesnych warto uzupełnić, że dobre rezultaty w poszukiwaniu „zaginionych” obiektów dają nie tylko ortofotomapy, ale także pomiary LiDAR. Ten rodzaj zdjęć mógłby pomóc w poszukiwaniu np. studni i weryfikacji wykorzystanych materiałów obrazowych i graficznych. Zdjęcia LiDAR mogłyby także pomóc w odtwarzaniu geometrii poszczególnych elementów w przypadku dalszego rozwijania podjętych badań z wykorzystaniem narzędzi GIS.

Odnosząc się do rycin w formie map, wykonanych przez Doktorantkę. Przygotowując tego rodzaju ilustracje warto pamiętać o zachowaniu jednolitości skali i czytelności etykiet. W przypadku, gdy jedyną treścią mapy jest osadnictwo, to warto zadbać o czytelność opisów (nazw) prezentowanych punktów osadniczych.

Na koniec kilka drobnych uwag. Pierwsza dotyczy określeń mapa dawna i mapa historyczna, często w literaturze błędnie używanych zamiennie. Autorka konsekwentnie używa określenia dawne mapy, ale w przypadku mapy topograficznej niesłusznie dodaje historycznej (s. 201), warto to poprawić. Druga uwaga jest natury językowej i dotyczy określenia geografia historyczna, w przypadku tej subdyscypliny mówimy o badaniach historycznogeograficznych (a nie geograficzno-historycznych). Uwaga redakcyjna dotyczy znaków dywiz i półpauza, warto skorygować ich użycie w przypadku przygotowywania pracy do druku.

Przedstawione uwagi uzupełniające i krytyczne nie podważają ogólnie bardzo dobrej oceny recenzowanej pracy doktorskiej.

5. Wnioski końcowe

W świetle powyższych uwag w dysertacji pt. *Morfogeneza i przemiany rozplanowania wsi józefińskich na obszarze dawnej Galicji* Pani mgr Monika Cepil wykazała się wiedzą teoretyczną, samodzielnym prowadzeniem pracy naukowej i przedstawiła oryginalne rozwiązanie problemu naukowego w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna. W związku z powyższym stwierdzam, że opiniowana praca Pani mgr Moniki Cepil spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o jej przyjęcie oraz dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Beata Konopska